

Rad primljen: 27.08.2023.
Rad prihvaćen: 04.10.2023.
UDK: 94(497.1)"1941/1944"
355.257.7(497.115)"1944"
Pregledni rad

BEKSTVO U SVITANJE

Oslobađanje zarobljenih savezničkih vojnika od strane četnika kod Leposavića novembra 1944. godine

Rezime: Početkom novembra 1944. godine je u napadu četnika na nemačku kolonu koja se povlačila iz Grčke oslobođena grupa savezničkih zarobljenika. O ovom događaju imamo više izvora, počev od izjava samih zarobljenika koji navode noćni okršaj, sve do tvrdnji da se radi o jednoj od najvećih zaseda na nemačke snage u kojoj su im naneseni ogromni gubici. Da bismo razumeli situaciju potrebno je da uporedimo sve izvore o ovom događaju, ali i da objasnimo odnose između četnika, Nemaca i Saveznika krajem 1944. godine.

Ključne reči: Drugi svetski rat u Jugoslaviji, JVuO, četnici, Živojin Žika Marković, saveznički zarobljenici, 15th Army Air Force, Special Boat Service, nemačka okupacija.

УВОД

Tokom Drugog svetskog rata sa teritorije Jugoslavije je evakuisano preko 2500 savezničkih avijatičara. Oni su odmah po povratku u bazu ispitivani o okolnostima njihovog bekstva, i ta svedočanstva su u velikoj većini sačuvana. Osim toga, kako su avijatičari smatrani elitom oružanih snaga, objavljeno je i dosta memoarskih radova, što sveukupno daje vrlo celovitu sliku njihovog spašavanja.

Od strane četnika je prihvaćeno svega oko 20% evakuisanih avijatičara¹⁰⁵, međutim okolnosti u kojima su se avijatičari našli zbog odnosa četnika sa Saveznicima su bile vrlo komplikovane, te se zbog toga u literaturi ovome posvećuje dosta prostora. Takav je slučaj sa misijom Halijard tokom koje je evakuisana većina savezničkih begunaca od strane četnika. Međutim, manje je poznato da su avijatičari koji su evakuisani od strane četnika van misije Halijard imali daleko zanimljivija i opasnija iskustva. Primer grupe zarobljenih američkih avijatičara i britanskih vojnika koji su oslobođeni novembra 1944. kod Leposavića je jedan od takvih slučajeva, koji je uz to dobro pokriven dokumentima.

¹⁰⁴ Srpski naučni centar, Beograd, vathra@yahoo.com

¹⁰⁵ Miloš Bojanić, *Evakuacija savezničkih avijatičara iz Jugoslavije tokom Drugog svetskog rata*, (Zbornik narodnog muzeja XLIX, Narodni muzej Čačak, Čačak 2019.), strane 91-102

Tokom jeseni 1944. situacija na Balkanu je bila kompleksna. Zbog prodora Sovjeta u Rumuniju, Nemci su doneli odluku o povlačenju iz Grčke. Saveznička avijacija je uz pomoć jugoslovenskih partizana to otežavala. Situaciju je dodatno komplikovalo to što je Bugarska prešla na stranu saveznika. Na rutu povlačenja Nemaca iz Grčke su bile i brojne jedinice JVuO, koje su iako prosavezničke, tokom 1944. godine sklopile više sporazuma o saradnji sa Nemcima protiv snaga NOVJ koje su prodirale u Srbiju.

Među Nemcima koji su se povlačili iz Grčke se nalazila i jedna grupa savezničkih zarobljenika. Ova grupa je bila sačinjena od savezničkih vojnika koji su zarobljeni prethodnih meseci. Tokom američkog bombardovanja Soluna 24. septembra 1944. oborena su dva američka bombardera B-24 iz 485. bombarderske grupe. Avion 42-50755 je pogođen iznad cilja i prepolovio se u vazduhu. Preživela su samo dva člana posade, 1st Lt Joe Hackler i S/Sgt Dale Morrison, koji su zarobljeni¹⁰⁶. Posada aviona 42-78330 je bila srećnija - svi su iskočili iz oštećenog aviona, pri čemu je pilot našao utočište kod grčkih gerilaca. Ostalu devetoricu su zarobili Nemci: F/O Alex Vroblesky, 2nd Lt William Meeks Jr, 2n Lt William McLean, S/Sgt Robert Burling, S/Sgt Wilson Leon, Cpl Homer Jones, Cpl Edward Czakoczi, Cpl Orville Kingsberg, Cpl Reginald Lyons¹⁰⁷. Grupa američkih avijatičara je sprovedena ulicama Soluna u pratnji nemačkih čuvara. Okupljeni Grci na ulicama su ih bodrili. Dva dana kasnije, 28. septembra su poslani vozom za Budimpeštu.

Oba kraka pruge Solun-Beograd su bila pod stalnim napadima. U napadima američkog vazduhoplovstva u septembru srušen je i železnički most kod Kraljeva, čime je prekinut krak pruge koji je išao preko Kosovske Mitrovice. Da bi zaobišli oštećene delove pruge, vozovi bi prišli oštećenim delovima pruge sa obe strane, što je bliže moguće i prešli presečenu deonicu pešice ili automobilskim prevozom. Međutim, ovaj način je verovatno pružao mogućnost bekstva zarobljenicima.

Do Skoplja zarobljenici stigli tek 4. oktobra. Za to vreme su od hrane imali nešto konzervi koje su dobili pred put, kao i blagu razvodnjenu supu. Posle dva dana u zatvoru u Skoplju su nastavili put. Uz česta stajanja, uspeali su da prođu Kosovsku Mitrovicu. Njihov voz je bio manje prioritetan u odnosu na vozove sa opremom i izbeglicama, i često je stajao da bi ih propuštao. Pošto nije bilo moguće da nastave put, posle 12 dana u vozu, ova grupa je 18. oktobra vraćena u Kosovsku Mitrovicu i smeštena u školu koja je pretvorena u zatvor. Tamo su ostali 19 dana. Petog novembra su nastavili put – ovog puta pešice. U grupi koja je krenula se nalazio 21 zarobljenik - pomenutih 11 američkih avijatičara, pet britanskih, četiri sovjetska zarobljenika kao i jedan bugarski oficir. Imena britanskih zarobljenika su bila: Sgt John Lodwick, Cpl J. R. Nixon (obojska iz SBS – Special Boat Service), Pvt T. Chiverton, L/Cpl R. Brooks,

¹⁰⁶NARA, Washington, USA, RG92, M1380, Missing Air Crew Reports of the USAAF, 1942-1947, MACR izveštaj broj 8952

¹⁰⁷NARA, Washington, USA, RG92, M1380, Missing Air Crew Reports of the USAAF, 1942-1947, MACR izveštaj broj 8951

Capt Geoffrey Brookes. U pratnji se nalazilo 12 nemačkih stražara, 12 italijanskih fašista kao i tri policijska psa. U koloni je bilo i nekoliko zaprežnih kola¹⁰⁸.

O daljim događajima imamo tri svedočenja zarobljenika koja se mestimično razlikuju. Jedan od britanskih zarobljenika, Džon Lodvik, je posle rata u svojoj ratnoj biografiji napisao da su tokom drugog noćenja u logor ušli četnici i da su zahtevali da im se predaju zarobljenici, što su stražari odbili. Četnici su se vratili u rano jutro, savladali iznenađene stražare i kasnije ih sve likvidirali hladnim oružjem¹⁰⁹.

Američki avijatičari su dali donekle sličan opis u svojoj izjavi o spašavanju¹¹⁰. Naveli su da su tokom noći 6./7. novembra četnici mirno ušli kroz logor, i rukovali se sa Amerikancima i Britancima. U zoru 7. novembra su se četnici vratili u većem broju u logor, i tražili da im se predaju zarobljenici. Nemci nisu hteli, i pustili su psa na četnike. Nije bilo pucnjave, zarobljenici su se u pometnji razbežali na sve strane, ali su ih četnici ubrzo okupili. Zarobljenicima su četnici kasnije rekli da u za to vreme napali stražare i zarobili ih, i kasnije ih ubili.

Britanski zarobljenici Bruks i Čiverton u svojoj kratkoj izjavi navode da se u logoru pojavilo 30 četnika i reklo da preuzimaju zarobljenike, pri čemu se ne spominje okršaj¹¹¹.

Amerikanci navode da su posle toga odvedeni u četnički štab kod sela Popovce (u blizini Leposavića), gde su ostali do 24. novembra, gde su bili odlično tretirani. Navode da su četnici napadali nemačke trupe i konvoje na obližnjem putu, kao i da su Britanci iz SBS-a pomogli da se uništi most i jedan voz izbacili iz šina. Lodvik navodi da je kod četnika pronašao oko 450 kilograma eksploziva u lošem stanju, koje je ostavila prethodna saveznička misija, i sugeriše da je, pošto je imao obuku u miniranju, sa tim porušio lokalni put i prugu. Posle toga su odvedeni u bugarski štab u Leposaviću, i Bugari su ih prebacili u Sofiju gde su stigli 4. decembra. Bili su smešteni u Američkom koledžu, a Britanci u britanskoj misiji, dok ih nisu prebacili avionom u Bari 25. decembra.

Lodvik u svojoj knjizi navodi da ih je na putu pratio četnički major, predratni mornarički oficir, koji je zadržan u Bugarskoj i navodno streljan pošto su saveznički vojnici produžili ka Sofiji. Nejasno je kako je to mogao da zna šta se desilo po njegovom odlasku.

¹⁰⁸ Air Force Historical Research Agency, Maxwell AFB, USA, fond XV Army Air Force, Reel B0644, Frame 1291

¹⁰⁹ John Lodwick, *Bid the soldier shoot*, (The quality book club, London, UK 1959.) strane 291-293.

¹¹⁰ Air Force Historical Research Agency, Maxwell AFB, USA, fond XV Army Air Force, Reel B0644, Frame 1291

¹¹¹ Air Force Historical Research Agency, Maxwell AFB, USA, fond XV Army Air Force, Reel A1320, Frame 827

Dva britanska zarobljenika, Bruks i Čiverton, navode drugačiji put od Leposavića. Oni su odvedeni u Kuršumliju, gde su ostali do 25. novembra. Posle toga su ih četnici odveli ka Mitrovici, gde su kontaktirali grupu partizana. Partizani su ih prosledili do bugarske jedinice. Bugari su ih kamionom prebacili do Prokuplja, preko Niša i Pirota do Slivnice. Odatle su po njihovim navodima prebačeni do Atine (što je čudno jer je Sofija daleko bliža) odakle su 22. decembra otišli za Bari avionom.

Uzevši u obzir sve izjave oslobođenih zarobljenika, one se slažu u tome da su četnici došli prijateljski u logor, a da su kasnije posle kraće diskusije zarobili čuvare i oslobodili zarobljenike. Amerikanci i Lodvik navode da je bilo poginulih pri njihovom oslobađanju, kao i da je posle toga bilo napada na nemačke kolone.

Da zbrka bude veća, Džon Lodvik je u svom kratkom pismu objavljenom 7. juna 1946. u časopisu *Spektejtor* (Spectator) naveo da je tokom tri nedelje koliko je bio sa četnicima majora Markovića oslobođeno 11 Amerikanaca, 4 Britanca, kao i 26 Bugara i 386 Sovjeta koji se uopšte ne spominju u ostalim izvorima. On takođe navodi da su četnici u istom periodu ubili više od 800 neprijateljskih vojnika, da su izbacili iz šina nekoliko nadvožnjaka i vozova sa trupama. Brojke oslobođenih bugarskih i sovjetskih zarobljenika su drastično veće od onih koje su navedene u ostalim izvorima, uključujući i njegovu autobiografiju.

Još jedan učesnik događaja je svoje događaje kasnije opisao u memoarima. Američki avijatičar Vilijam MekLin je vodio dnevnik, i na osnovu njih je događaje opisao u svojim memoarima¹¹². On navodi da su oko 5:40 ujutro četnici ušli u logor i rekli im da beže. Posle toga su četnici otvorili vatru, a zarobljenici se razbežali. Kad je prestala pucnjava i kad su svi skupili, krenuli su preko nekoliko brda do četničkog štaba, koji je bio u bivšoj školi. Tu su im rekli da su čuvari zaklani, osim jednog italijana koji je bio pekar i kog su doveli da radi u selu. Upoznali su majora Živojina Žiku Markovića, komandanta 2. kosovskog korpusa JVuO, i zajedno su večerali u štabu. U svom dnevniku MekLin navodi i da im se 26. oktobra u Mitrovici pridružio i britanski zarobljenik, kapetan Džefri Barkam. Zanimljivo je da je prilikom intervju sa istoričarem Džerijem Vajtingom, Meklin nije mogao da se seti samog oslobađanja, tek ih se podsetio kad je pročitao dnevnik. Iz ovoga možemo da zaključimo da nije video nešto što bi mu se urezalo u pamćenje.

Na kraju je dato mišljenje oslobođenih Amerikanaca da četnici nisu bili pro-saveznički nastrojeni, već da su samo želeli Amerikance kao zaštitu u slučaju napredovanja saveznika kroz Grčku. Navode da su četnici u više navrata dali netačne informacije o drugim oborenim avijatičarima. Takođe im je krajem novembra rečeno da je američki pukovnik MekDauel u štabu Draže Mihailovića, kome su poslali poruku.

¹¹²William McLean, *Mission log from the Milk Run to Freedom*, (samostalno izdanje, 2004.). Citat ustupio istoričar 485. bombarderske grupe Jerry Whiting

Pošto se MekDauel povukao iz Jugoslavije 3. novembra, vidimo da je Marković imao zastarele informacije. Netačne informacije o oborenim avijatičarima se takođe mogu objasniti nepotpunim informacijama. Treba imati na umu da je četnicima u ovom periodu bilo potrebno da zadrže avijatičare kod sebe dok ne ostvare kontakt sa štabom i pokušaju da ostvare vezu sa Saveznicima, te da je evakuacija avijatičara odugovlačena zbog toga.

Sa bugarske strane postoji izveštaj da su avijatičari preuzeti¹¹³, samo što se ne navodi da su ih četnici prvo oslobodili.

Pogledajmo šta o događajima u ovom kraju govore nemački izvori. Izvod iz ratnog dnevnika operativnog odeljenja 91. armijskog korpusa za 13. novembar 1944. navodi:

”Na ”Turskom putu” (Mitrovica-Novi Pazar, pomoćni put za ”Zelenu rutu”, jedan od puteva kojim su se Nemci povlačili), koji dosad nije bio ugrožavan od bandi, prvi put su napadnute dve kolone. Sumnja se da su napadi izvršeni od strane prijateljski nastrojenih, iako nepouzdanih četnika.”¹¹⁴ Ovaj dokument potvrđuje da je bilo napada četnika na nemačke snage. Međutim, jedan dokument od 11. novembra, samo četiri dana posle oslobođanja, daje potpuno drugačiju sliku. U Izveštaju komande grupe armija ”E” komandantu Jugoistoka se navodi da ”grupa Marković, snage od 2500 do 3000 četnika, u sporazumu sa nemačkom vojskom osigurava odsek Mitrovica – Raška – Novi Pazar i izviđa protiv Bugara, Tita i Sovjeta. Do sada nije bilo ozbiljnih incidenata, potrebna je opreznost.”¹¹⁵

Sledeći dokument od 10. novembra daje širu procenu situacije u JVuO:

”Suprotno Titovim bandama, koje su sa ruske strane disciplinovano vođene, pokret DM se kreće između straha od crvenog neprijatelja i nade na anglo-američku pomoć, koja je dosad podbacila. Nepopustljivi u spremnosti za borbu protiv komunizma, četnici delimično traže oslonac na nemačke trupe; trenutno oni računaju i na englesku pomoć na crnogorsko-albanskoj teritoriji, odnosno u Makedoniji. Uopšte uzev, kod četnika ocrtava se jedna osnova koja traži sve puteve kako bi se pogodio istinski neprijatelj Tito, ali ne napuštajući nadu na političku i praktičnu anglo-američku pomoć. Pokret DM u svom držanju u odnosu na nemačke trupe treba uvek smatrati nepouzdanim.”¹¹⁶

Zanimljivo je da je major Marković i pre ovih događaja bio u kontaktu sa Nemcima u vezi američkih padobranaca. On je u pismu šefa nemačke policije u Kosovskoj Mitrovici od 11. juna 1944. naveo da je tog jutra iz jednog anglo-američkog bombardera iskočilo 11 padobranaca, kao i da je poslao patrolu po

¹¹³ Stanimir Stanev i Marc LaScotte, *289 days near Shumen* (Konstantin Preslavsky University Press, Sofija, Bugarska, 2012.), страна 76

¹¹⁴NARA, Washington, USA, T-314, Roll 1630, Frame 280

¹¹⁵Izveštaj komande Grupe armija “E” od 11. novembra komandantu Jugoistoka, NARA, Washington, USA, T-311, Roll 184, Frame 501. Objavljeno i u Zborniku dokumenata NOR, tom 12, knjiga 4, strana 713.

¹¹⁶*Zbornik dokumenta NOR* (Vojnoistoriski institut, Beograd, 1979.) tom 12, knjiga 4, strana 1175.

njih koja mu je rekla da je pao u rejonu potpukovnika Keserovića. U nastavku pisma govori o situaciji u borbi protiv komunista, i traži nemačku pomoć.¹¹⁷

Što se tiče avijatičara koji se spominju u pismu, radi se o posadi američkog bombardera 42-52458, koja je pala u okolini Blaca i evakuisana od strane četnika iz Pranjana 10. avgusta.¹¹⁸ Ova posada je u stvari pala kod Markovićeovih četnika. On je vodio živ razgovor sa pilotom poručnikom o geopolitičkom stanju i situaciji na frontovima¹¹⁹.

Obzirom da u svom pismu Marković nije rekao ništa što Nemci već nisu mogli da znaju i da je dao neodređene odgovore o samim avijatičarima kako bi zavarao trag za pilote koji su kod njega, ovo pismo se ne može uzeti kao dokaz o saradnji sa Nemicima u hvatanju pilota. Međutim, ono potvrđuje nemačku procenu datu kasnije – četnici se trude da zadrže dobre kontakte sa anglo-amerikancima, a da se uz Nemce bore protiv komunista koji su im primarni neprijatelj – što se i navodi u nastavku Markovićeovog pisma.

Pogledajmo za kraj šta o ovom događaju skoro objavljavani radovi. Prvo pominjanje je bilo u knjizi "Mihailović prema nemačkim dokumentima"¹²⁰. Autor Ivan Avakumović je kao jedini izvor koristio Lodvikovo pismo novinama i – nijedan nemački dokument. U daljoj analizi on uzima broj od 800 ubijenih Nemaca kao tačan, i poredi sa nemačkim izvorima o gubicima tokom operacija Weiss i Schwartz. Ovakva metodologija je potpuno pogrešna jer je Lodvikovo pismo nejasno i suviše kratko da bi se moglo koristiti kao izvor za ovako ozbiljnu tvrdnju (što se vidi i po tome što je Lodvik dao drugačiji opis i svojoj kasnije napisanoj autobiografiji). Takođe, podatke o tako velikim gubicima bi sigurno bilo moguće naći u nemačkim dokumentima. Kako je jedini izvor koji je koristio, Lodvikovo pismo, najmanje siguran izvor o ovom događaju, a daje velike neproverene nemačke gubitke, može se zaključiti da je Avakumovićev tekst više propaganda nego pokušaj istraživanja ovog događaja.

Ovaj događaj je opisan u knjizi "Borbe četnika protiv Nemaca i ustaša 1941-1945" Miloslava Samardžića, na strani 165. On je kao izvore koristio Lodvikovo pismo koje je dato u Avakumovićevoj knjizi, kao i knjigu "Četnički odredi i 2. kosovski korpus 1941-1944-1946" Mladena Maksimovića i izjavu novinara Ranka Milosavljevića koji je rodom iz tog kraja. Samardžićeva interpretacija događaja je kombinacija ovih izvora, i on navodi da je u koloni bilo "60-70 konjskih kola, sa 10-12 vojnika", i da su svi oni ubijeni u kratkotrajnoj zasedi, u kojoj nije bilo gubitaka ni kod četnika i što je još neverovatnije ni kod zarobljenika.

¹¹⁷Branko Latas, *Dokumenti o saradnji četnika sa Osovinom*, (Društvo za istinu o antifašističkoj NOB 1941-45, Beograd, 1999.) strana 176

¹¹⁸Air Force Historical Research Agency, Maxwell AFB, USA, fond XV Army Air Force, reel B0610, Frame 1492, Escape statement Robert Hefling etc.

¹¹⁹Vojni Arhiv, ČA, "Severnoamerički pilot priča...", k. 111, br. reg. 6/4-1, 6/4-2, 6/4-3,

¹²⁰ Ivan Avakumović, *Mihailović prema nemačkim dokumentima*, (Institut za Savremenu Istoriju, Beograd, 2004.), strana 165.

U tekstu je citirano Mladenovićevo svedočenje:

”Kada je kolona ušla u zasedu napali smo ih sa svih strana. Najviše smo ih pobili u kolima. Retko ko da je uspeo iz njih da iskoči. Ostali su se predali. Mi nismo imali ni jednog mrtvog niti ranjenog borca. U vreme napada zarobljenici su legli na zemlju, tako da ni od njih niko nije stradao. Među zarobljenicima bilo je 11 Amerikanaca, tri Engleza, dva Rusa, nekoliko Grka i Bugara... U tovaru ove nemačke kolone bilo je svega i svačega. Opljačkale švabe dosta toga, potovarile i mislile da nose kući, ali ni živu glavu nisu odneli.”

Što se tiče broja oslobođenih zarobljenika, ovo svedočenje je vrlo blizu službenim izjavama Amerikanaca i Britanaca koja su predstavljena na početku ovog članka. Maksimović navodi da je kolona ušla u zasedu, dok sami zarobljenici navode da su četnici prvo ušli u logor i pričali sa stražarima. To je u ovom svedočenju preskočeno jer bi pokazalo da su četnici u početku imali prijateljski odnos. Međutim, u drugom delu Maksimović navodi ogroman broj nemačkih stražara, oko 700, koji su na prilično neverovatan način ubijeni svi odjednom u zasedi, bez gubitaka među četnicima i zarobljenicima. To je očigledno izmišljeno, što se lako vidi kad uporedimo sa izjavama oslobođenih zarobljenika.

Novinar Ranko Milosavljević navodi da meštani sela Rogozne prepričavaju ”slučaj jednog Nemca koji je, misleći da su ga zarobili partizani, izjavio da je komunista. “Njega streljajte dvaput”, bile su reči majora Markovića. Nemač je nastavio da preklinje, pokazujući sliku žene i troje dece, na što ga je Marković podsetio na streljanje srpske dece u Kragujevcu i Kraljevu. Samo ovaj Nemač je pokopan - leševe ostalih rastrgle su zveri - i to mesto na Rogozni meštani i danas zovu Nemcev grob.”

Zanimljivo je da Lodvik u autobiografiji opisuje jednog od čuvara zatvora, koji je bio komunista i robijao 11 godina u Nemačkoj, gde je verovatno mučen jer su mu prsti bili lomljeni¹²¹. Kasnije tokom rata, kad je Nemcima ponestajalo ljudi je pušten iz zatvora da bi, ironično, bio – čuvar zarobljenim vojnicima. Lodvik navodi i da je on ubijen, što potvrđuje i priča meštana Rogozne. Ono što je čudno u verziji meštana je zbog čega je samo jedan Nemač pokopan, i to onaj koga su navodno najviše mrzeli, dok su ostali ostavljeni zverima. Ovo svakako baca sumnju na verziju da su svi stražari ubijeni.

Zaključak

Iako o ovom događaju imamo dosta izvora, ipak je teško zaključiti šta se tačno dešavalo. Sa jedne strane imamo pometnju u kojoj su zarobljenici pobegli, a sa druge drugačiji prikaz događaja od strane JVuO. Ono što možemo sa sigurnošću da kažemo je da se u koloni nalazilo 11 Amerikanaca i pet

¹²¹ John Lodwick, *Bid the soldier shoot*, (The quality book club, London, UK 1959.) strana 284.

Britanaca. Za ostale zarobljenike je malo teže odrediti tačan sastav jer se ne spominju imena, a izjave razlikuju po pitanju tačnog broja.

Lodvikovo pismo časopisu *Spektejtor* najviše odudara ne samo od ostalih izvora, već i opširnijoj verziji istog događaja koju je dao u autobiografiji, te je očigledno da je ovaj izvor, osim načina na koji je dat, i po sadržaju najmanje pouzdan. Zanimljivo je da su dva pro-četnička autora, Avakumović i Samardžić, ovo pismo koristili kao glavni izvor.

Što se tiče broja stražara i njihove sudbine, to je teže odrediti. Više izvora navodi da su bili nemački i italijanski stražari. Američki avijatičari daju verovatno zaokružen broj od po 12 i jednih i drugih. Dva izvora koja su najpreciznije dati, izjava američkih i britanskih zarobljenika data po povratku isledniku, tvrde da su četnici ušli u logor i tek posle razgovora napali i savladali stražare. Oni ne navode da li je pri tome bilo ubijenih. Lodvikov navod iz pisma novinama o 800 ubijenih tokom njihovog boravka kod četnika nema potvrdu niti u jednom drugom dokumentu ili izjavi.

Nemački izvori ne navode broj ubijenih, ali navode da je bilo napada na dve kolone od strane četnika, dok u drugom izveštaju navode da je potrebna opreznost, iako nije bilo ozbiljnijih incidenata sa četnicima. Ovo je pomalo zbunjujuće, obzirom da se na osnovu Lodvikovog i Martinovićeovog opisa može zaključiti da su svi stražari ubijeni, odnosno cela kolona uništena. Uništenje cele kolone, makar ona bila pozadinska, je svakako ozbiljniji incident, i verovatno da bi ga Nemci pomenuli. Objasnjenje može biti u tome što sami avijatičari, prema MekLinovom dnevniku, nisu videli ubistvo čuvara (bio je mrak i pometnja), već im je naknadno rečeno da su zaklani. Na osnovu toga je realnije da pretpostavimo da većina stražara ipak nije ubijena, nego puštena, dok je manji deo ubijen.

Ono u čemu se slaže više izvora je da su četnici posle oslobađanja zarobljenika vršili napade na pruge, u čemu su učestvovali i Britanci, kao i da su im rekli da su napadali nemačke konvoje na putu. Ipak, nemački dokumenti ne navode te napade kao ozbiljne. Napadi na prugu su se desili pošto je kod Kraljeva uništen most i prekinuta pruga, a neposredno pre oslobađanja Kosovske Mitrovice, te možemo da pretpostavimo u tom periodu pruga nije korišćena za bitniji saobraćaj. O jačini napada na nemačke kolone na putevima nemamo druge podatke.

Što se samog odnosa četnika sa Nemcima, vidimo da su četnici majora Markovića tokom 1944. održavali kontakte sa Nemcima u vezi saradnje u borbi sa partizanskim snagama, dok su u isto vreme pokušavali da kontaktiraju Saveznike, i pomagali njihovim beguncima. Čak i u trenucima kad su se Nemci povlačili i kad su bili najranjiviji, četnici su izvršili samo manje napade na njih. Iz ovoga se vidi da je njima prioritet borba protiv partizana. I u celoj Srbiji tokom 1944. je bila slična situacija – američki avijatičari su evakuisani tokom

misije Halijard, dok su naporedo sklapani sporazumi sa Nalcima o zajedničkoj borbi protiv partizana¹²².

Vrlo je zanimljivo da su Nemci pravilno procenili situaciju na terenu, i na osnovu toga uspeli da za sebe izvuku najpovoljnije rešenje. Uprkos nepouzdanosti četnika kao saveznika, davanjem pomoći su obezbedili da se zajedno bore protiv partizana kao ozbiljnijeg protivnika, i time znatno olakšaju svoje povlačenje. Sa druge strane, vidimo da je položaj četnika bio rastrzan između želje da se napadnu Nemci pri povlačenju, saradnje sa Saveznicima, ali i borbe sa partizanima koja nije bila moguća bez pomoći. Pomoć koju su u tom trenutku mogli da dobiju samo od Nemaca.

Литература

1. Miloš Bojanić, *Evakuacija savezničkih avijatičara iz Jugoslavije tokom Drugog svetskog rata*, (Zbornik narodnog muzeja XLIX, Narodni muzej Čačak, Čakak 2019.), strane 91-102
2. NARA, Washington, USA, RG92, M1380, Missing Air Crew Reports of the USAAF, 1942-1947, MACR izveštaj broj 8952
3. NARA, Washington, USA, RG92, M1380, Missing Air Crew Reports of the USAAF, 1942-1947, MACR izveštaj broj 8951
4. Air Force Historical Research Agency, Maxwell AFB, USA, fond XV Army Air Force, Reel B0644, Frame 1291
5. John Lodwick, *Bid the soldier shoot*, (The quality book club, London, UK 1959.) strane 291-293.
6. Air Force Historical Research Agency, Maxwell AFB, USA, fond XV Army Air Force, Reel B0644, Frame 1291
7. Air Force Historical Research Agency, Maxwell AFB, USA, fond XV Army Air Force, Reel A1320, Frame 827
8. William McLean, *Mission log from the Milk Run to Freedom*, (samostalno izdanje, 2004.). Citat ustupio istoričar 485. bombarderske grupe Jerry Whiting
9. Stanimir Stanev i Marc LaScotte, *289 days near Shumen* (Konstantin Preslavsky University Press, Sofija, Bugarska, 2012.), страна 76
10. NARA, Washington, USA, T-314, Roll 1630, Frame 280
11. Izveštaj komande Grupe armija "E" od 11. novembra komandantu Jugoistoka, NARA, Washington, USA, T-311, Roll 184, Frame 501. Objavljeno i u Zborniku dokumenata NOR, tom 12, knjiga 4, strana 713.
12. *Zbornik dokumenta NOR* (Vojnoistoriski institut, Beograd, 1979.) tom 12, knjiga 4, strana 1175.
13. Branko Latas, *Dokumenti o saradnji četnika sa Osovinom*, (Društvo za istinu o antifašističkoj NOB 1941-45, Beograd, 1999.) strana 176

¹²²Jozo Tomašević, *Četnici u Drugom svetskom ratu*, ("Liber" Zagreb 1979.) strana 409.

14. Air Force Historical Research Agency, Maxwell AFB, USA, fond XV Army Air Force, reel B0610, Frame 1492, Escape statement Robert Hefling etc.
15. Vojni Arhiv, ČA, "Severnoamerički pilot priča...", k. 111, br. reg. 6/4-1, 6/4-2, 6/4-3,
16. Ivan Avakumović, *Mihailović prema nemačkim dokumentima*, (Institut za Savremenu Istoriju, Beograd, 2004.), strana 165.
17. John Lodwick, *Bid the soldier shoot*, (The quality book club, London, UK 1959.) strana 284.
18. Jozo Tomašević, *Četnici u Drugom svetskom ratu*, ("Liber" Zagreb 1979.) strana 409.

ESCAPE AT DAWN

Liberation of captured allied soldiers by the Chetniks near Leposavic in November 1944

Abstract: At the beginning of November 1944, a group of Allied prisoners was freed in an attack by Chetniks on a German column retreating from Greece. We have several sources about this event, starting from the statements of the prisoners themselves who mention the night skirmish, up to the claims that it was one of the biggest ambushes on the German forces in which they suffered huge losses. In order to understand the situation, we need to compare all the sources about this event, but also to explain the relations between the Chetniks, the Germans and the Allies at the end of 1944.

Keywords: Second World War in Yugoslavia, JVuO, Chetniks, Živojin Žika Marković, Allied prisoners, 15th Army Air Force, Special Boat Service, German occupation